

ENGELLİLERLER AÇISINDAN EŞİTLİK, AYRIMCILIK VE EĞİTİM HAKKI

Yrd. Doç. Dr.Yener Şişman¹

Öz

Engelli bireyler iş bulabilmede, sağlık kurumlarında, ulaşım vb. gündelik yaşamın diğer tüm alanlarında olduğu gibi eğitim alanında da engelliliğe dayalı farklılıkları dolayısıyla ayrımcılıkla karşılaşmaktadır. Toplumun önemli bir bölümü eğitim sisteminden dışlanmakta, marjinalize edilmekte, yalnızlaştırılmaktadır. Örneğin Türkiye Özürlüler Araştırması'nın (2002) verilerine göre, genel nüfusun %12,9'u okuma yazma bilmezken, engellilerde bu oran 3 kat daha yüksek çıkıyor (%36,3). İlkokul ve öncesi eğitim düzeyine sahip engellilerin oranı %84,2. Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması'na (2010) göre ise örneklem grubundaki engellilerin %70'i eğitim alanında bir ayrımcılık algılıyor ve kendisinin de bir gün ayrımcı bir uygulama ile karşılaşacağını tahmin ediyor, %51'i bu alanda bir ayrımcı deneyim yaşadığını belirtiyor. Bu anlamda, ülkemizde en azından engelliler açısından eğitim hakkının teorik bir söylem olarak kaldığı gözleniyor. İşte bu nedenle engelliler açısından eğitim hakkının ulusal ve uluslararası düzenlemeler ışığında ele alınarak vazgeçilmez unsurlarının, ilke ve standartlarının netleştirilmesi, böylece toplumsal farkındalık ve ayrımcılık karşıtı bir bilinç oluşturulması gerekiyor.

Anahtar kelimeler: Eğitim hakkı, Sosyal devlet, Engelli, Eşitlik, Ayrımcılık

¹ Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ÇEEİ Bölümü. ysisman@anadolu.edu.tr
Gönderim Tarihi: 21.06.2012. Kabul Tarihi: 15.05.2014

EQUALTY, DISCRIMINATION AND RIGHT TO EDUCATION WITH REGARDS TO DISABLED PEOPLE

Abstract

Disabled people are discriminated based on their disability in every areas of daily life; in finding jobs, health institutions, and transportation also in education. An important part of the society is excluded from the education system, being marginalized and isolated. For example, according to Turkey Disability Survey, while 12.9% of general population were illiterate, this rate appears to be 3 times higher among disabled. 84.2% of disabled people have primary and pre-primary level of education. According to Measurement of Discrimination Based on Disability Survey, 51% of the sample group of disabled people detect discrimination in education, and 70% of them predict to face with a discriminative implementation in the future. In this sense, right to education is manifested only as a theoretical discourse at least for disabled people. For this reason, essential elements, principles and standards of right to education for people with disabilities have to be clarified in the light of national and international regulations, thus a consciousness of social awareness and anti-discrimination must be formed.

Key words: Right to education, Social state, Disabled, Equality, Discrimination

1. GİRİŞ

İnsan onuruna yaraşan bir yaşam düzeyine ulaşabilmesi için, engelli ya da değil tüm bireylerin asgari bir eğitim ve öğrenim sahibi olması gereklidir. Bu nedenle eğitim hakkı günümüzde temel bir insan hakkı olarak kabul edilmekte, bu hakkın gerçekleşmesi açısından "sosyal devlet"e vurgu yapılmaktadır. Zira eğitim hakkının var olabilmesi ancak devletlerin pozitif eylemleri ile olanaklıdır. Gerçek anlamda sosyal devletler, eğitim ve öğretimi en başta gelen ödevleri arasında saymakta; tüm vatandaşların eşit imkânlar içinde, eğitim görmesini amaçlamaktadır.

Ayrıca her birey gibi engelli bireylerin de, tüm diğer haklarını etkin olarak kullanabilmesi için hangi haklara sahip olduğunu ve bunları nasıl kullanabileceğini bilmesi gereklidir. Diğer yandan eğitim hakkından yoksun bulunmak, hem bireyin hem toplumun gelişmesini engelleyebilir hem de sosyal barışı ve sosyal adaleti zedeleyebilir.

Eğitim, engelli bireylerin mümkün olduğunca bağımsızlaşmalarında ve toplumsal yaşamın tüm alanlarına katılabilecek düzeyde gelişimlerinin sağlanmasında da önemli bir role sahiptir. Yoksulluk, sosyal dışlanma, işsizlik ve çocuk işgücünün sömürüsü gibi birçok sosyal sorunun çözümünde en önemli araç olarak yine eğitim karşımıza çıkar.

Tüm bu nedenlerle eğitim hakkı açısından eşitlik sağlanmalı, engelli ya da değil herkese ve hiçbir ayırım gözetmeksizin en üst kademedeki eğitime ulaşma hak ve imkânı tanınmalıdır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi başta olmak üzere birçok uluslararası belgede eğitimi bir hak olarak tanımlamakta ve tanımaktadır.

Bu çalışmada eğitim hakkı öncelikle sosyal devlet bağlamında ve eşitlik, ayrımcılık kavramları çerçevesinde tartışılacak, ardından ulusal ve uluslararası düzenlemeler çerçevesinde eğitim hakkının unsurları, ilke ve standartlarının netleştirilmesine çalışılacaktır.

2. SOSYAL DEVLET BAĞLAMINDA EŞİTLİK KAVRAMI VE EĞİTİM HAKKI

Sosyal devlet kabaca bir tanımla, bir toplumda daha fazla eşitlik yaratmayı ya da var olan eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı, sosyal ve piyasa aktörlerinin olumsuz etkilerini yok etmeyi hedef alan bir devlet biçimi olarak tanımlanabilir (Dedeoğlu, 2009: 42). Yani sosyal devletin belki de en önemli özelliği eşitlik arayışıdır. Ancak "eşitlik" kavramı özel olarak tanımlanmaya ve açıklanmaya muhtaçtır.

Öğretide ve Anayasa Mahkemesi'nin bazı kararlarında eşitlik ilkesinin, Anayasa'da açıkça yer almasa bile, demokratik hukuk devletlerinde, hukuk düzeninin temel ilkeleri arasında yer aldığı ifade edilmektedir. 1982 Anayasası başlangıç bölümünde her Türk vatandaşının Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden "eşitlik" ve "sosyal adalet" gereğince yararlanma hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğunu dile getirmiş, genel esasların belirlendiği bölümünün 10. maddesinde ise konuyu "kanun önünde eşitlik" başlığı ile ele almış ve açıklamıştır.

Ancak buradan yola çıkarak engelli² bireyler için arzulanan eşitlik "kanun önünde eşitlik" kavramına indirgenmemelidir³. Zira eşitlik kavramı sadece "kanun önünde eşitlik" olarak algılanır ise biçimsel bir eşitlik anlayışı karşımıza çıkar. Sonuçlarda bir eşitlik ya da mutlak bir eşitlik sağlamaz. Zaten bu da beklenmez (Dinçkol, 2005: 104). Kanun önünde eşitlik anlayışı, insanların doğuştan birbirine eşit olduklarını, asalet, sınıf veya soy gibi nedenlerle insanlar arasında ayırım yapılamayacağını (Fendoğlu, 2007: 51), hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olması ve hukukun aynı durumda olanlara aynı (ya da benzer), farklı durumda olanlara farklı uygulanması gerektiğini belirten bir düşüncedir. Bu eşitlik anlayışına göre aynı ya da benzer durumda olanlara farklı davranış bir ayrımcılığa yol açar. Öyleyse eşitliğin sağlanması için insanlar arasında ayrımcılık yaratan yasal düzenlemelerin değiştirilmesi yeterlidir (canaktan.org). Ancak liberal olarak nitelenebilecek bu eşitlik anlayışı hem bireysel farklılıkları hem farklı yetenek ve ihtiyaçları dikkate almaz, hem de toplumsal ve ekonomik açıdan mutlak farklılıkları göz ardı eder. Bu nedenle "kanun önünde eşitlik" anlayışı eşitlik sağlamak bir yana eşitsizliği daha da pekiştirir (Acuner, 1999).

2 Bu çalışmada "özürlü" kavramı yerine "engelli" kavramı kullanılmıştır. Ancak sözü edilen kavramlara ilişkin açık, standart ve genel kabul görmüş tanımların bulunmadığı ve kavram tercihinin tartışmalı olduğu belirtilmelidir. Kavram tercihi ile ilgili gerekçelerine ilişkin bizimde katıldığımız görüşler için Bkz. Şişman, 2012a.

3 Oysa başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere yüksek yargı organlarının çoğu kararlarında, onaylayarak "ulusalüstü" hukuksal değer kazandırılan ve "doğrudan" uygulanması gereken insan hakları sözleşmelerine ve bu sözleşmelerle oluşturulan yetkili denetim organlarının kararlarına aykırı biçimde, "biçimsel eşitlik" yaklaşımı benimsenmekte (Gülmez, 2010, s.217) daha açık bir ifadeyle "eşitlik" için "kanun önünde eşitlik" yeterli görülmektedir.

“Fırsat eşitliği” ise, bazı kişi ya da grupların özel durumları nedeniyle diğerlerinden daha başlangıçta farklı olduğunu ve bu kişilerin fırsatlara erişimleri sağlanmadığı ve yasal güvenceye kavuşturulmadığı sürece toplumun geri kalanıyla eşit olamayacağını savunan bir eşitlik türüdür. Bu anlamda fırsat eşitliği “başlangıçta eşitliği” savunur. Diğer bir ifadeyle, herkesle birlikte eşit şansa sahip olmak önemlidir ve “oyunun kurallarının” eşit olması yeterlidir, bu şansın kullanılması sonucunda meydana gelecek sonuç ise herkes için eşit olmayabilir (Çağlar, 2009: 50). Bu anlayışa göre önemli toplumsal kurumlara girme hakkı herkese tanınmalı ve başarı, yetenek gibi evrensel esaslara bağlanmalıdır. Ancak böyle bir anlayış da engellilerin tarihsel dezavantajlarını ve sistematik yapısını göz ardı etmektedir (Acuner, 1999). Bu nedenle eşitlik anlayışının engelliler açısından gerçek bir anlam ifade etmesi için eşitlik doğurucu mekanizmaları da beraberinde taşıması gereklidir (İnsel 2009). Avrupa Birliği (AB-European Union) direktifleri de uygulamada eşitliğe ulaşabilmek açısından ayrımcılığı yasaklamanın yetersizliğini kabul ederek tarihsel dezavantajların giderilmesi veya tazmini için önlemler alınmasına izin verir (Ayrımcılıkla Mücadele Bir Eğitim El Kitabı, Anonim, 2005: 17; Korkut, 2009: 27). Zira örneğin eğitime ulaşma, iş bulma gibi insanların birbiriyle rekabet halinde bulunduğu bir konuda engelliliğe dayalı bir ayırım yapılmamasına önem vererek sadece “oyunun kurallarının” eşit olması yeterli değildir, “oyuncuların” başlangıç donanımlarının da görece eşit olması gereklidir. Yani yine oyun benzetmesi üzerinden gidilecek olursa oyun âdil olmalıdır. Hatta eşitlik somut sonuçlar açısından ele alınmalı, veri bir durum değil, sürekli üretilmesi, elde edilmesi gereken bir ideal olarak kabul edilmelidir (İnsel, 2009: 2). Diğer deyişle ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirler yeterli olmaz. Engellilerin eğitime fiilen erişebilmesi için bazı özel tedbirlerin de alınması gerekir. Bu aşamada amaç geçmişten gelen ayrımcı uygulamalar nedeniyle dezavantajlı konuma düşmüş engellilerin bu dezavantajlarının ortadan kaldırılması veya başka fiili durumlar nedeniyle ortaya çıkan ve eğitim haklarından yararlanmayı engelleyen dezavantajların sonuçlarını ortadan kaldırmak olmalıdır (Gül, 2009: 41). Aksi halde eşitlik anlayışının engellilere sağladığı özgürlük alanı da sınırlı olacaktır. Engelliler açısından sonuçlarda bir eşitlik sağlayamayan bu eşitlik anlayışı özgürlükçü de olmayacaktır⁴. Bu anlamda engelli bireyler hukuki anlamda eşit haklara sahip olmalı, bu haklardan ayrımcılığa uğramadan yararlanmalı, ayrımcılık yaratan durumlarda ise olumlu eylem ve olumlu ayrımcı uygulamalarla desteklenmelidir.

“Olumlu eylem” ve “olumlu ayrımcılık” bu açıdan eşitliği (adaleti) sağlamaya yönelik bir araç olarak değerlendirilebilir⁵.

Olumlu eylem, engellilerin topluma eşit ve tam katılımını sağlamak için yapısal deza-

4 Özgürleştirme, hakların ayırım gözetilmeksizin uygulamaya taşınabilmesi ve kağıt üstünde kalmaktan kurtularak etkinliklerinin sağlanabilmesi için bir takım mali, ekonomik kaynakların seferber edilmesidir (Mehmet Akad/Bihterin Vural Dinçkol, Genel Kamu Hukuku, Der Y., İstanbul, 2002, s.206-207 den aktaran, Bulut, 2003).

vantajlarının azaltılması, çevresel engellerin yok edilmesi, uygun seçim şanslarının yaratılması anlamına gelmektedir (Çağlar, 2009: 52). Engelli bireylerin eğitimi için özel eğitim okullarının finansal açıdan desteklenmesi ve teşviki gibi uygulamalar “olumlu eylem” olarak nitelendirilebilir (Alpagut, 2004: 119; Ayrımcılıkla Mücadele Bir Eğitim El Kitabı, Anonim, 2005: 17; Korkut, 2009: 27).

Olumlu ayrımcılık deyimi ise, alınan özel önlemlerin gerçekleştirilmesinin engellilere ayrı haklar sunmadığını, diğerlerinin sahip olduğu hakları engelliler için de kullanılabilir hale getirdiğini; bu anlamda ayrımcılık oluşturmayacağını anlatmak üzere kullanılır (Çağlar, 2009: 52). Diğer bir deyişle olumlu ayrımcılık, engelliler farklı oldukları için değil, eşit oldukları ama bu eşitliğin hayata geçirilmesine engel olan ayrımcı ve farklı deneyimlere sahip oldukları için, bu deneyimlere karşı “nötr” olmayan politikaların geliştirilmesi gerektiğinde bir araç olarak kullanılır (Öztaş, 2004: 206). Bu anlamda örneğin Ortaöğretime Geçiş Sistemi Seviye Belirleme Sınavı’nda engelli öğrencilere ihtiyaçlarına göre 30 dakikalık ek süre verilmesi bir olumlu ayrımcılık uygulaması olarak karşımıza çıkar.

Eğitim hakkı açısından eşitlik ise, eğitimin herkese ve hiçbir ayrıcalık gözetmeksizin denk olarak sunulması demektir (Kılıç ve Tanman, 2009: 1). Bu anlamda herkese en üst kademedeki eğitime ulaşma hak ve imkânı tanınmalıdır. Eğitim sistemi herkesi asgari bir eğitime ulaştırma amacı gütmelidir. Her birey kendi yetenek ve potansiyelinin tamamını kullanabileceği bir eğitime kavuşturulmalıdır. Daha kalabalık grupların yukarı eğitim aşamalarına geçebilmelerine imkân sağlayacak biçimde eğitim fırsatları artırılmalıdır (Tezcan, 1991: 85).

Tekrar başa dönerek eşitlik ve sosyal devlet kavramlarını yeniden ilişkilendirecek olursak, bir devletin ancak tüm diğer bireylerle birlikte engelli bireylere de “eşitlik” çerçevesinde, adil ve yeterli bir yaşam düzeyi sağlaması ve engelli bireylerinin de topluma dâhil edilmesi görevini üstlenmesi durumunda sosyal bir öze kavuşacağı söylenmelidir (Sakatlar İçin Ulusal Eylem Planı, Anonim, 1993: 1; Ölçen ve Ölçen, 1991: 3). Anayasamızın 61. maddesinde de “Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır” denilmekte ve engellilerin toplumsal yaşama “tam ve etkin katılımı” eş deyişle “topluma dâhil edilmesi” açısından devlete çok geniş bir alanda görev yüklenmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki, toplumun

5 Eđer yaşamın bütünü 100 metrelik bir yüzme müsabakası olarak kabul edilirse, “kanun önünde eşitlik” anlayışı çerçevesinde, engelli ya da değil tüm bireylerin yarışmaya aynı anda başlamak üzere yerini alması ve yarışmanın aynı anda başlaması yeterlidir. “Fırsat eşitliği” ise yüzme yarışmasının başladığı atlama tahtalarının engelli bireylerinde havuza rahatça atlaması için uygun hale getirilmesini yeterli görebilecektir. Oysa diğer bireylere çok erken yaşlarından itibaren yüzme eğitimi vermiş, engelli bireylere ise yüzmeyi öğrenme imkânı dahi sağlamamış iseniz, hayatın bütünü olarak gördüğümüz bu yüzme müsabakasında engelli bireylerin hiçbir şansı olmayacak, yarışma adaletten uzak eşitsiz bir hal alacaktır. Eşitliğin gerçek bir anlam ifade edebilmesi için ise yapılması gereken, engelli bireylere diğer tüm bireylerden daha uzun süreli ve belki de daha masraflı bir yüzme eğitimi vermek hatta engellilerin yarışa 10 metre daha önde başlamaları doğrultusunda bir uygulama gerçekleştirilmektir.

içinde yaşamak, topluma dâhil olmak anlamına gelmez. Topluma dâhil olmak, toplumun içinde herkesle birlikte ve toplumsal yaşamın tüm alanlarında (ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve kamusal) aktif olarak yer almaktır (Çağlar, 2009: 47). Bu anlamda engellilerin evlerinden çıkabilmelerinin, istedikleri yer, kişi ve kurumlara ulaşmada kolay ve bağımsız ulaşım imkânlarına sahip olabilmelerinin, kültürel, sanatsal ve sosyal etkinliklere katılabilmelerinin sağlanması durumunda topluma dâhil olduklarından söz edilebilecektir. Oysa engelli bireylerin topluma katılmada karşılaştıkları engellerin bedensel sınırlılıklarından daha fazla kısıtlayıcı olduğu görülmektedir (Canarslan ve Tezel, 2005: 46–47).

Diğer yandan bir insanın, insan onuruna⁶ yaraşan bir yaşam düzeyine ulaşabilmesi için, asgari bir eğitim ve öğrenim sahibi olması gereklidir (Dural ve Zeyrekli, 2008: 3). Bu nedenle “herkesin ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, etnik ya da sosyal köken, din ya da politik görüş, yaş ya da engellilik vb. haline bakmaksızın ücretsiz temel eğitimden yararlanması” anlamına gelen eğitim hakkı günümüzde temel bir insan hakkı olarak kabul edilmekte ve birçok ülkenin anayasasında temel hak ve özgürlükler arasında sayılarak “sosyal devlet” vurgu yapılmaktadır (Polat, 2009: 15).

Ancak eğitim bir hak olarak, “sosyal ve ekonomik” bir haktır ve bu hakkın gerçek anlamda kullanılabilmesi, sadece devletlerin pozitif eylemleri ile olanaklıdır⁷. Ayrıca tüm bireyler gibi engelli bireylerin de diğer haklarını kullanabilmesi ve hak ihlallerine karşı mücadele edilebilmesi için hangi haklara sahip olduklarını ve bunları nasıl kullanabileceklerini bilmeleri gereklidir. Bu ise esas olarak eğitim ile gerçekleştirilebilir. Bu açıdan da eğitim hakkı klasik hak sınıflaması içinde yer alan hakların en önemlilerinden birisidir (Yurttagüler, 2007: 138) ve insan haklarının bütünlüğü ile birbirine bağımlılığını gösteren güzel bir örnektir (Uyar, 2006: 200). Eğitim, engelli bireylerin

6 İnsan onuru, insanın ne durumda, hangi şartlar altında bulunursa bulunsun, sırf insan oluşunun kazandırdığı değer tanınmasını ve sayılmasını anlatır. Bu öyle bir davranış çizgisidir ki, ondan aşağı düşünce, muamele ona muhatap olan insanı insan olmaktan çıkarır (Anayasa Mahkemesi Kararı, E: 66/132, K: 66/29, KT: 28.6.1966, AMKD, sy.4. s.187 den aktaran Bulut, 2003).

7 Medeni, siyasi hakların negatif haklar olduğu yani devletlerin pozitif edimlerine gereksinim doğurmadığı ve bu hakların esas itibarıyla bireyleri devletten koruma amacı taşıdığı, sosyal ve ekonomik hakların ise ancak devletlerin pozitif edimleri ile sağlanabileceği hususu tartışmalıdır. Konuya ilişkin ayrıntılı tartışmalar için Bkz. Tanör, 1978, s.13-23. Aynı doğrultuda BM Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi çerçevesinde kurulan İnsan Hakları Komitesi'nin 3 No'lu Genel Yorum'unda Sözleşme'nin iç hukukta uygulanması açısından sadece anayasal faaliyetler veya yasama faaliyetlerinin yeterli olmadığı belirtilmiştir. Komiteye göre taraf devletlere Sözleşme ile getirilen yükümlülük sadece “kabul etme” ve “saygı duyma” ile sınırlı değildir. Taraf devletlerin otoritesi altında bulunan tüm bireylerin de haklardan yararlanmasını sağlama yani “güvence altına alma” yükümlülüğü bulunduğuna da dikkat çekilmekte, bireylerin Sözleşme'de belirtilen hakları kullanmasını sağlayacak özel tedbirlerin gerekliliğine değinilmektedir. Ayrıca Komite; bireylerin, tüm idari ve adli otoritelerin de Sözleşme ile korunan haklar konusunda eğitimleri gerektiğini ifade etmektedir (Uyar, 2006, s.79; Ayrıca Bkz. Gülmez, 2009, s.79). Bu anlamda sadece sosyal ve ekonomik haklar değil, medeni ve siyasi haklar açısından da devletlerin “koruma yükümlülüğü” çerçevesinde pozitif edimlerine gereksinim duyulmaktadır. Yani genel olarak sadece sosyal ve ekonomik haklar için ifade edilen “yerine getirme” biçimindeki devlet yükümlülüğünün medeni ve siyasi haklar söz konusu olduğunda da dışlanmaması gerekir (Çağlar, 2009, s.121-123).

mümkün olduğunca bağımsızlaşmalarında⁸ ve toplumsal yaşamın tüm alanlarına katılabilecek düzeyde gelişimlerinin sağlanmasında önemli bir role sahiptir. Ayrıca eğitim hakkı özellikle çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı gibi hakların kullanımı açısından da gereklidir. Şöyle ki; eğitimsiz ya da eğitim düzeyi düşük kişiler, bir iş bulabilmek, o işi elinde tutabilmek ve ilerleyebilmek açısından dezavantajlı konumdadırlar. Çalışma şansı olmayan kişilerin ise sosyal güvenlik hakkından yararlanmasına yönelik uygulamalar yaygın değildir (Çağlar, 2009: 78). Bu nedenle eğitim hem başlı başına bir insan hakkı hem de diğer insan haklarının gerçekleşmesinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmelidir (Uyar, 2006: 215).

Güçlendirici bir hak olarak eğitim; yoksulluk, sosyal dışlanma ve işsizlikle mücadelede de en önemli araç olarak karşımıza çıkar (Yurttagüler, 2007: 138). Eğitim, çocuk iş-gücünün sömürsü ve cinsel istismarının engellenmesinde, insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesinde, çevrenin korunmasında vb. pek çok sosyal sorunun çözümünde hayati bir rol oynamaktadır (Uyar, 2006: 215). Daha da önemlisi eğitimin sorunlarla mücadelenin yanı sıra, bireyleri seçebilir kılma, bireylere kendini gerçekleştirebileceği alanlar sunma, bireylere daha iyi bir toplumu oluşturabilme ve hayal edebilmede gerekli olan araçları sağlama gibi özellikleri bulunmaktadır. Eğitimin bu önemi göz önüne alındığında bir hak olarak tanımlanmasının ve kullanılmasına ilişkin olanakların sağlanmasının ne kadar gerekli ve değerli olduğu daha net ortaya çıkacaktır (Yurttagüler, 2007: 138).

3. ENGELLİLERE YÖNELİK AYRIMCILIK

Ayrımcılık, BM İnsan Hakları Komitesi tarafından "siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel veya kamusal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin eşit ölçüde tanınmasını, yararlanılmasını ya da herkes tarafından kullanılmasını engelleyici veya zayıflatıcı amaç taşıyan ya da bu sonuçları doğuran ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya farklı görüş, ulusal ve etnik köken, mülkiyet, doğum veya farklı bir statüye dayalı her türlü ayırma, dışlama, kısıtlama veya ayrıcalık tanıma" biçiminde tanımlanmıştır (amnesty.org). Avrupa Birliği direktifleri ise ayrımcılığı, iki kişi ya da durum arasında bir farklılık olmamasına rağmen farklı davranışlarda bulunmak veya kişi ya da durumlar arasında ayırım yaratmak, ya da farklı durumlar söz konusu olmasınaya rağmen benzer şekilde davranmak biçiminde tanımlamaktadır (Ayrımcılıkla Mücadele Bir Eğitim El Kitabı, Anonim, 2005: 13).

8 "Bağımsızlık", kendi kendine giyinebilme, tuvaletini yapabilme, yemek pişirebilme ve yiyebilme gibi öz bakım becerileri ile tanımlanamaz. Bağımsızlık, gerçekte "kendi geleceğini belirleyebilme" olarak tanımlanmalıdır (Winter, 2004). Engellilerin Hakları na İlişkin Sözleşme'de Giriş bölümünde bağımsızlığın "kendi seçimlerini yapma özgürlüğünü" de içerdiğini belirtmiştir. Sözleşme genel ilkelerin ele alındığı 3. maddesinde ise "kendi seçimlerini yapma özgürlükleri ve bağımsızlıklarını da kapsayacak şekilde, kişilerin insanlık onuru ve bireysel özerkliklerine saygı gösterilmesi" gereğini vurgulamıştır.

Ayrımcılık, uygulamada çeşitli şekillerde meydana gelebilmektedir:

- Ayırma - polis kontrollerinde siyahi gençlerin hedef alınması;
- Dışlama - Romanlara ve Gezgincilere kimlik belgesi verilmemesi;
- Kısıtlama - lezbiyen, gey, biseksüel ve trans bireylerin toplantı özgürlüğünün kısıtlanması;
- Ayrıcalık tanıma - beyaz bireylere ayrıcalık tanınarak kamu konutları sağlanması;
- Irk ayrımı - Roman çocukların yeteneklerine ve ihtiyaçlarına bakılmaksızın sistematik olarak farklı okullara gönderilmesi;
- Uygun yerleşimin temin edilmemesi - kamu binalarına tekerlekli sandalyeyle erişimin sağlanamaması gibi (<http://www.amnesty.org.tr>).

Ayrımcılık doğrudan ya da dolaylı olabilir. Doğrudan ayrımcılık, somut biçimde algılanabilir ve bir kimsenin karşılaştırılabilir durumlarda diğerlerine göre daha az tercih edilir bir muameleye tutulması, şimdiye kadar tutuluyor olması veya tutulma ihtimali olması durumu olarak tanımlanır (Ayrımcılıkla Mücadele Bir Eğitim El Kitabı, Anonim, 2005: 13). Ancak örneğin Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi çerçevesinde kurulan ve yukarıda ayrımcılık tanımını verdiğimiz İnsan Hakları Komitesi'ne göre yapılan farklı muamelenin dayandığı kriterler makul, objektif ve ulaşılmak istenen sonuç Sözleşme çerçevesinde meşru ise farklı muamele bir ayrımcılık hali teşkil etmeyecektir (Uyar, 2006: 44; Gülmez, 2009: 19). Dolaylı ayrımcılık ise, görünüşte tarafsız görünen bir hüküm, kriter ya da uygulamanın farklı ırk, etnik köken, din, inanç, yaş, engellilik ve cinsel tercihe sahip bir kişiyi diğerlerine kıyasla daha dezavantajlı bir konuma sokması ve bunun nedenini açıklayan "haklı ve meşru bir gerekçe" olmamasıdır (Gülmez, 2009: 26-27).

Ayrımcılık toplumsal yaşamın tüm alanlarında rastlanılan bir olgudur. Nedenleri, görünüşleri farklı olsa da tüm ayrımcı uygulamaların temelinde "ben" - "öteki" ayrımı yatmaktadır. Benden ya da bizden; cinsiyet, etnik köken, fiziksel özellik, inanç vb. açılardan farklı olan ötekidir. Aslında hepimiz bir yerde, bir konuda, birilerin nezdinde mutlaka öteki durumundayız. Zira her insan farklıdır. Farklı görünür, farklı hareket eder, farklı şekilde iletişim kurar, farklı davranır, farklı şekillerde öğrenir, farklı hisseder. Farklı gereksinimleri ve farklı beklentileri olabilir. Diğer yandan "ben/biz ve diğerleri" biçimindeki değerlendirmelerle insanlar belli aitlikler içerisinde kendi kimliklerini geliştirmekte ve tanımlamaktadır. Bu nedenle farklılıklar özünde yadırganacak bir durum değildir. Ancak "ben" ve "öteki" ayrımı belirginleştğinde ötekilere

karşı bir kayıtsızlık ve düşmanlık geliştirilebilmektedir. Günümüzde yetersizlikten etkilenmiş kişilerin toplumda engelli duruma gelmelerinin temelinde, sahip olunan yetersizliği doğal kabul edemeyen ve bu durumu bahane eden toplumun, engelliye karşı geliştirdiği engelleyici tutum yatmaktadır (Karataş, 2002b).

Engellilere yönelik ayrımcılık özellikle eğitim, iş, konut edinme, ulaşım, kültürel hayat, kamuya açık alanlar ile kamusal hizmetlere erişim alanında görülmektedir. Engellilere yönelik ayrımcılığın uzun bir geçmişi ve farklı biçimleri vardır. Doğrudan ayrımcılığın yanı sıra, eğitim imkânlarından yoksun bırakma, toplum dışına itme, sosyal ve fiziksel engellerle karşı karşıya bırakarak tecrit etme gibi daha dolaylı ayrımcılık çeşitleri de görülmektedir (Uyar, 2006: 157-158). Kimi zaman bu ayrımcılık bilinmemekte, kimi zaman fark edilmemekte, kimi zamansa inkâr edilmektedir. Kimi zaman engelli bireyler dâhi farklılıklarını, kendilerine farklı davranılmasının haklı bir gerekçesi sayarak ayrımcı uygulamaları pekiştirebilmektedir. Sonuçta hepimizin içinde yaşadığı toplumun gereksinimlerini karşılayacak, örneğin eğitim sistemine yönelik çözümler ve hizmetler üretilirken öncelikle "normal" insanlar için harekete geçmekte ve engelli olan "ötekiler" sonraya bırakılmaktadır. Böylece toplumun önemli bir bölümü eğitim sisteminden dışlanmakta, marjinalize edilmekte, yalnızlaştırılmaktadır (Karataş, 2002b).

Türkiye Özürlüler Araştırması'nın (2002) verilerine göre, genel nüfusun %12,9'u okuma yazma bilmezken, engellilerde bu oran 3 kat daha fazla (%36,3). İlkokul ve öncesi eğitim düzeyine sahip engellilerin oranı %84,2. Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması'na (2010) göre ise örneklem grubundaki engellilerin %70'i eğitim alanında bir ayrımcılık algılıyor (bekliyor), %51'i bu alanda bir ayrımcılıkla karşılaştığını (deneyimlediğini) belirtiyor. Cemalcılar ve arkadaşları (2012: 24) tarafından yapılan bir çalışmaya göre ise hiç okula gitmemiş veya ilköğretimi terk etmiş çocukların %18,1'i engelli olması-sağlık sorunları yaşaması nedeniyle eğitim sisteminin dışında bulunuyor. Bu anlamda, ülkemizde en azından engelliler açısından eğitim hakkının sadece teorik bir söylem olarak kaldığı gözleniyor. Birleşmiş Milletler'in tespitlerine göre ise, dünyada halen engelli bireylerin %70'i ihtiyaçları olan hizmetlere ya hiç ulaşamamakta ya da ulaşmakta güçlük çekmektedir (Uyar, 2006: 154-155). Bu nedenle eğitim olanaklarından yoksun bırakmanın da bir ayrımcılık biçimi olduğu unutulmaksızın, eğitim hakkının sağlanmasına ilişkin mücadele alanı genişletilmeli, hakkın nitelik ve kapsamı yanı sıra devlet yükümlülükleri çağın gereksinimlerine uygun biçimde yorumlanmalıdır (Çağlar, 2009: 1).

4. EĞİTİM HAKKININ ULUSLARARASI DAYANAKLARI

Çalışmanın bu kısmında eğitim hakkının uluslararası dayanaklarına yer verilecektir. Böylece eğitim hakkının kapsam ve içeriği daha iyi anlaşılabilir ve bu hakkın tarihsel

gelişimi hakkında bir fikir edinilebilir⁹. Ayrıca bilindiği gibi, Anayasamızın 90. maddesi gereği, usulüne uygun olarak kabul edilen ve yürürlüğe giren uluslararası antlaşmalar iç hukukumuzun bir parçası haline gelmekte ve temel hak ve özgürlüklere ilişkin aynı konuda kanunlarla farklı düzenlemeler içermesi halinde uluslararası antlaşmaların ilgili hükümleri geçerli sayılmaktadır. Bu madde uyarınca iç hukuktaki yasal düzenlemeler kapsamına ya da güvence altına almasa bile, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin onayladığı insan hakları belgelerince güvence altına alınmış haklar, devleti bağlayacaktır. Daha açık bir ifadeyle, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanmada sıkıntılar bulunması veya yine bu sözleşmelerde belirtilen nedenlere dayalı olarak ayırım gözetilmesi halinde, bir ihlalden bahsetmek ve ulusal mevzuatta ayrıca bir düzenleme olmasa dâhi, böyle bir ihlâl iddiasına dayanarak idari ve yargısal yollara başvurmak mümkündür. Bu açıdan da eğitim hakkına dair uluslararası düzenlemelere değinilmesi önemlidir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde¹⁰ eğitim, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin (m.2) her birey için "hak" olarak tanımlanmıştır. Bildirge'de farklı yönleriyle ele alınan eğitim hakkının "en azından ilk ve temel eğitim aşamasında parasız" olması gerektiği dile getirilmiş, ilköğretimin "zorunlu", yüksek öğretimin ise, "yeteneklerine göre herkese tam bir eşitlikle açık olması" gerektiği ifade edilerek (m.26) devletlere bu konularda sorumluluk yüklenmiştir.

Birleşmiş Milletler sisteminde özel olarak ve sadece eğitim hakkı ile ilgilenen ilk bağlayıcı belge ise UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) tarafından kabul edilen "Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme"dir. Sözleşme ülkemiz tarafından imzalanmamış ve onaylanmamıştır.

9 Çalışmamızda genel olarak bağlayıcı olan metinlere değinilmiştir. Ancak bağlayıcı olmasa da eğitim hedefini geliştiren ve büyük bir uluslararası kabul görmüş başka metinler de bulunmaktadır. Örneğin: Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi; Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı; BM İnsan Hakları Eğitimi On Yılı İçin Eylem Planı.

10 Ekonomik ve Sosyal Konsey'e bağlı olarak çalışan İnsan Hakları Komitesi tarafından hazırlanan bu belge, 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na kabul edilmiştir. Bildirgenin en önemli özelliği insan haklarını ulusal düzeyden evrensel düzeye çıkararak ilk belge olmasıdır. Bildirge insanlığın ortak amaç ve değerlerini dile getirmesi bakımından üstün bir moral değer taşır. Ayrıca Bildirge, insan hakları konusunda daha sonra gündeme gelen birçok hukuksal girişim içinde önemli bir kaynak ve model oluşturmuştur. Bu nedenle İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin insan hakları konusunda çok önemli bir dönüm noktası oluşturduğu kabul edilmektedir. Günümüzde birçok bilim insanı, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile belirlenen hakların, BM Genel Kurulu'nda büyük çoğunluk ile benimsendiğini ve geniş bir kabul gördüğünü belirterek, bu hakların evrensel kabul gören kurallar olarak düşünülmesi gerektiğini ve bu nedenle, devletlerin bu hakları azaltma yetkisi bulunmadığını savunmaktadır. Bir başka anlatımla, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi hukuksal olarak bağlayıcılığı bulunan uluslararası sözleşmeler kadar bağlayıcı ve etkin bir metin olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Birleşmiş Milletler Genel Kurulu aldığı bağlayıcı ve bağlayıcı olmayan birçok kararında Bildirgeye atıf yaparak Bildirgenin etkisini ortaya koymuştur. Durum böyle olmakla birlikte bizce Bildirgenin diğer bütün BM Genel Kurul kararları gibi bağlayıcılıktan yoksun bir metin olduğu ifade edilmelidir (Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Altan ve diğerleri, 2009, s.115-116; Bozkurt, 2003, s.59-61; Bozkurt, 2006, s.70-71). Ülkemiz açısından Bildirgenin farklı durumu ise Bakanlar Kurulu kararı olarak Resmî Gazetede yayınlanmış olmasıdır. Ayrıca aynı Bakanlar Kurulu kararı ile okullarda ve diğer eğitim müesseselerinde okutulması ve yorumlanması ve bu beyanname hakkında radyo ve gazetelerde uygun bir biçimde yayınlaması kararlaştırılmıştır (Yayımlandığı Resmî Gazete 27.05.1949 / 7217, Ayrıca Bkz. Gülmez, 2009, s.50).

Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme başlangıç kısmında amacın, eğitimde ayrımcılık biçimlerinin yasaklanması yanı sıra herkes için fırsat ve davranış eşitliğini geliştirmek olduğunu vurgulamıştır. Ayrımcılığı geniş bir biçimde ele alan Sözleşme, eğitimde davranış eşitliğine aykırı bir biçimde, herhangi bir kişi ya da grubu, herhangi bir tür ya da düzeyde eğitim görmekten yoksun bırakmak amacı ya da sonucuyla yapılan herhangi bir ayırım, dışlama, sınırlama ya da üstün tutmayı ayrımcılık olarak tanımlamıştır (m.1).

Sözleşmeye göre taraf devletler eğitim konusunda fırsat ve davranış eşitliğini geliştirmek üzere çaba göstermekle yükümlüdürler. İlköğretim zorunludur ve devletler tarafından parasız olarak sağlanmalıdır. Orta eğitimden herkes yararlanabilmeli, yükseköğrenim yetenekleri ölçüsüne göre herkesin eşit olarak yararlanmasına açık olmalıdır (m.4).

1966 yılında ise İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile düzenlenen hak ve özgürlüklerin etkin olarak uygulanması ve güvenceye kavuşturulması amacıyla, BM tarafından, Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi¹¹ ile Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ni kabul etmiştir. İkiz sözleşmeler olarak anılan¹² bu sözleşmeler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nden farklı olarak Genel Kurul tarafından sadece kabul edilmekle kalmamış, uluslararası antlaşma niteliği kazandırılmak üzere BM üyesi devletlerin onayına sunmuştur. Böylece, söz konusu sözleşmeleri onaylayan devletler, sözleşmelerin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, sözleşme hükümleri ile hukuksal olarak bağlanmıştır (Altan ve diğerleri, 2009: 116).

Sözü edilen ikiz sözleşmelerden eğitim hakkını ele alan Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi eğitim hakkına ilişkin olarak insan hakları hukukundaki en geniş kapsamlı düzenlemeyi yapmıştır (Uyar, 2006: 215). Eğitim hakkını bir devlet yükümlülüğü olarak tanımlayan Sözleşme'ye göre devletler herkese zorunlu ve parasız ilköğretim sağlamakla yükümlüdür (m.13).

İlköğretimin zorunlu olması; ebeveynlerin, vasilerin veya devletin çocuğun ilkokula başlaması ya da başlamaması konusunda bir seçim yapamamaları demektir. Ayrıca BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'ne göre, verilecek eğitim yeterli kalitede ve çocuğa uygun olmalı, çocuğun bütün diğer haklarının sağlanmasını da

11 Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde yürürlüğe girişin 35 ülke tarafından onaylanması sonrasında olacağı belirtilmiştir. 35 ülkenin onaylaması ise yaklaşık olarak 10 yıl sürmüş ve sözleşme ancak 1976 yılında yürürlüğe girebilmiştir.

12 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, kişisel haklar ve siyasal özgürlüklerin yer aldığı "birinci kuşak haklar", ile ekonomik, sosyal ve kültürel hakların yer aldığı "ikinci kuşak hakları" bir arada ele almıştır. Ancak bu hakların bağlayıcı belgelerde ele alınması gerektiğinde iki ayrı, ancak birbirini tamamlayan sözleşmeler ortaya çıkmıştır. İşte bu nedenle sözü edilen sözleşmeler ayrı ancak birbirini tamamlayan özelliklerini vurgulamak üzere ikiz sözleşmeler olarak anılmaktadır.

teşvik etmelidir. İlköğretimin parasız (ücretsiz) sağlanması yükümlülüğünün içeriği de nettir. İlköğretim çocuk ve ebeveynlerine veya vasilere herhangi bir mali yük getirmemelidir. Zira hükümet, yerel otoriteler veya okulların talep ettiği harçlar ve diğer doğrudan masraflar hakkın kullanılması önünde engel teşkil edecek, hakkın hayata geçirilmesini tehlikeye düşürecektir. Aileleri tarafından gönüllü olarak yapılmış gibi gösterilen ancak zorunlu olarak aileye ödetilen ücretler veya diğerlerine oranla daha pahalı okul uniformaları alma zorunluluğu gibi dolaylı masraflar da Komite'ye göre aynı kategoride değerlendirilebilir (Uyar, 2006: 201).

Ayrıca devletler Sözleşme uyarınca teknik ve mesleki öğretim dâhil orta eğitimi herkes için ulaşılabılır kılmakla; yükseköğrenimi yetenek ölçüsüne göre herkesin eşit olarak yararlanmasına açık duruma getirmekle yükümlüdür.

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 1994 yılında yaptığı 5 No'lu Genel Yorum'unda, Sözleşme'de engellilerden açık bir biçimde bahsedilmediğini belirtmiş, ancak Sözleşme'deki "herkes" ifadesinden anlaşılacağı üzere, engelli bireylerin de ele alınan tüm haklardan eşit bir biçimde yararlanmaları gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Komite'ye göre, özel bir uygulamanın gerekli olduğu hallerde, taraf devletler öngörülen tedbirleri, kaynaklarını azami şekilde kullanarak almalı ve engellilerin Sözleşme'de belirtilen haklardan, yetersizliklerden kaynaklanan olumsuzluklar bertaraf edilerek yararlanmalarını sağlamalıdır (Uyar, 2006: 153). Bu amaçla alınacak geçici süreli "özel önlemler" ayrımcılık olarak kabul edilmeyecektir (Gülmez, 2009: 69).

Sözleşme'de ayrıca eğitimin hedefleri belirlenerek bu konuda taraf devletlere yol gösterilmiş, her düzeydeki okul sistemlerinin geliştirilmesi için yeterli bir burs sistemi kurulması ve öğretmenlerin maddi koşullarının sürekli olarak iyileştirilmesi gerekliliğinden söz edilmiştir.

Sözleşmenin uygulanmasına ilişkin 1999 yılında yapılan önerilerde yükseköğretimin de ilköğretim gibi, eğitimin mevcudiyeti, erişilebilirliği, kabul edilebilirliği ve uyarlanabilir olmasından oluşan 4 temel ilkeyi kapsamı gerektiği vurgulanmaktadır.

- a) Eğitimin mevcudiyeti: Tüm çocuklar için ücretsiz ve zorunlu eğitim;
- b) Eğitimin kabul edilebilirliği: Eğitimin kalitesinin tüm çocuklar için garanti altına alınması;
- c) Eğitimin uyumlu olması: Çocuk için en faydalı olacak eğitimin kurgulanması;
- d) Eğitimin ulaşılabılırliği: Eğitimin ırk, cinsiyet, milliyet, etnisite ya da sosyal sınıf gözetilmeksizin tüm çocuklar için erişilebilir olması (ayrımcılığın önlenmesi)

anlamındadır (Yurttagüler, 2007: 142; Uyar, 2006: 217-218).

Komite, her tür ve her düzeyde eğitime ilişkin yükümlülüklerin kesin ve gerektiği şekilde uygulanıp uygulanmayacağını değerlendirirken, her ülkenin kendi koşullarının göz önünde bulundurulacağını belirtmiş olmakla birlikte; eğitimin mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanabilirlik özelliklerine sahip olması gerektiğini belirtmiştir (Uyar, 2006: 217-218).

“(a) Mevcudiyet. Taraf Devlet’in yetkisi altında yeterli sayıda ve işlevsel halde eğitim kurumları ve programları mevcut olmalıdır. İşlevsellik, eğitim kurumları ve programlarının gelişme imkânları da dâhil olmak üzere birçok faktöre bağlıdır; örneğin bütün kurumlar ve programlar için; bina ihtiyacının karşılanması veya diğer faktörlerden korunma, her iki cinsiyet için de sağlık imkânları, temiz içme suyu, eğitimi ve göreceli olarak uygun ücret alan öğretmen kadrosu, eğitim materyalleri ve benzeri ihtiyaçların karşılanabilmesi. Bazı kurumlar ve programlar ise, kütüphane, bilgisayar ve bilişim teknolojisi imkânlarının varlığına ihtiyaç duyabilir.

(b) Erişilebilirlik. Bütün eğitim kurumları ve programlar, ayırım gözetmeksizin taraf devletin yetkisi altındaki herkes için erişilebilir olmalıdır. Erişilebilirliğin birbiriyle keşişen üç boyutu mevcuttur:

Ayrımcılık gözetmeme- Eğitim, özellikle risk altındaki gruplar açısından, ayrımcılığın yasaklandığı konuların hiçbirinde ayrımcılık gözetilmeksizin, herkes için hukuken ve fiilen erişilebilir olmalıdır.

Fiziksel erişilebilirlik- Eğitim, fiziksel olarak güvenli şekilde erişilebilir olmalı, makul ve uygun bir coğrafi bölgede verilmeli (örneğin mahalli okul) veya modern teknoloji aracılığıyla (örneğin “uzaktan eğitim” programları) erişilebilir olmalıdır.

Ekonomik erişilebilirlik- Eğitim bedeli herkes tarafından ödenebilir olmalıdır. Erişilebilirliğin bu boyutu 13üncü maddenin 2inci paragrafındaki ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim konularındaki düzenlemeye uygun olmalıdır: İlköğretim, herkes için parasız olmalı ve taraf devlet parasız orta ve yüksek öğretimi aşamalı olarak gerçekleştirmelidir.

(c) Kabul edilebilirlik. Müfredat ve eğitim metotları da dâhil olmak üzere, eğitimin şekli ve içeriği bütün öğrenciler ve uygun olan durumlarda, ebeveynler için kabul edilebilir olmalıdır (örneğin kültürel açıdan uygun ve kaliteli eğitim). Kabul edilebilir eğitim, 13 üncü maddenin 1 inci paragrafının eğitime yönelik hedeflerine ve bu konuda devlet tarafından onaylanan asgari eğitim standartlarına uygun olmalıdır (bakınız 13 üncü maddenin 3 üncü ve 4 üncü paragrafları).

(d) Uyarlanabilirlik. Eğitim, değişen toplulukların ve toplumların ihtiyaçlarına uyarlanabilecek kadar esnek olmalı ve farklı sosyal ve kültürel ortamlardaki öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verebilmelidir.

Ancak Sözleşme taraf devletleri, ele alınan hakları, ayırım gözetmeksizin sağlamak ve bunlara saygı göstermekle yükümlü kılmakla birlikte, devletlerin bu hakları hemen, derhal sağlamasından değil, bu hakların gerçekleşmesini sağlama amacıyla girişimde bulunmasından bahsetmiştir. Eş deyişle sözleşmeyi onaylayan devletler, sözleşmeyi onaylayarak sağlamak yükümlülüğü altına girdikleri hakları imkânları ölçüsünde, aşamalar halinde ve zaman içerisinde sağlayabileceklerdir (m.2). Buradan anlaşılacağı üzere Sözleşme “yön gösterici” bir niteliktedir ve devletlere, bireyler açısından doğrudan doğruya kullanılabilir olan hukuki yükümlülükler yüklememektedir (Bozkurt, 2003: 68; Bozkurt, 2006: 77-78; Ünal, 1997: 117-118).

Bununla birlikte Sözleşme çerçevesinde kurulan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 3 No’lu Genel Yorum’unda taraf devletlerin üzerinde derhal etki doğuran birçok sorumluluk da yüklendiğine dikkat çekmektedir. Komite’ye göre taraf devletlerin, aşamalar halinde ve zaman içerisinde de olsa sağlamak yükümlülüğü altına girdikleri hakların hayata geçirilmesi için alacakları tedbirlerin, kararlı, somut olması ve Sözleşme’deki yükümlülükleri tam olarak yerine getirmeyi hedeflemesi gerekmektedir. “Aşamalı olarak sağlama” kavramı ise sadece hayatın gerçeklerini ve bir ülke için sosyal ve ekonomik hakların tam anlamıyla hayata geçirilmesinin ne denli zor olduğunu anlatmak ve esneklik sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu anlamda taraf devletlerin kesin ve açık bir yükümlülük altında olduğu gerçeği dikkate alınmalı, devletler mevcut tüm kaynakları kullanarak mümkün olduğu kadar hızlı ve etkili olarak harekete geçmelidir (Uyar, 2006: 136-140). Komite’nin 9 No’lu Genel Yorumu da aynı doğrultudadır (Uyar, 2006: 191-197).

Zorunlu ilköğretimi sağlama yükümlülüğü açısından da, devletler onaylayarak Sözleşme’ye taraf oldukları anda henüz ülkelerinde veya kendi egemenlikleri altında bulunan ülkelerde zorunlu ilköğretimi sağlayamamış iseler temel yükümlülükleri iki yıl içinde zorunlu ilköğretimi sağlayabilmek açısından bir plan hazırlamaktan ibarettir. Hazırlanacak bu planda zorunlu ilköğretimin makul bir süre içinde nasıl sağlanacağı açıklanacaktır¹³.

Türkiye’nin de onayladığı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 1 No’lu Ek Protokolü Eğitim Hakkı başlıklı ikinci maddesi de “Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakı-

13 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, doğrudan Ekonomik ve Sosyal Konsey’in gözetimi altındadır ve taraf devletler, belirli aralıklarla, BM Genel Sekreteri aracılığıyla Konsey’e, sözleşmede belirlenen haklara ilişkin olarak aldıkları önlemler ve kaydettikleri gelişmeleri bir rapor halinde sunmakla yükümlüdürler. Konsey’e raporların incelenmesinde yardımcı olmak ve gerektiğinde taraf devletlerle raporlar çerçevesinde yapıcı diyaloglar geliştirmek üzere, 1985 yılında Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi kurulmuştur.

lamaz. Devlet eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir” demektedir.

Birleşmiş Milletlerce 1979 yılında kabul edilen ve 1981 yılında yürürlüğe giren “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”¹⁴ (CEDAW) ise başlangıç kısmında, BM ve BM uzmanlık kuruluşları tarafından benimsenen ve erkeklerle kadınların hak eşitliğini amaçlayan kararlar, bildirgeler ve tavsiyelerin varlığına rağmen halen ayrımcılığın sürdüğü tespitini yaptıktan sonra 10. maddesinde eğitimde kadın erkek eşitliğini sağlamaya yönelik düzenlemelere yer vermiştir¹⁵. Bu çerçevede eğitimin her aşamasında eşit koşulların sağlanması, burs ve yardımlardan yararlanmada eşit fırsatların tanınması gerektiği, özellikle kadın ve erkekler arasındaki mevcut eğitim açığının kapatılması amacıyla yönelik çalışmalar yapılması gereği vurgulanmıştır. Bildiği gibi, engelli kadınlar sosyal dışlanma ve ayrımcılığı daha ağır koşullarda yaşamaktadır. Engelli kadınlar tüm kadınların yaşadıkları ayrımcılık deneyimlerinin yanı sıra engelli olmaktan kaynaklanan ayrımcılık deneyimlerini de yaşarlar (Karataş ve Gökçearslan Çifçi, 2010: 148). Bu anlamda çifte ayrımcılığın mağduru kadın engelliler açısından Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi önemlidir.

Birkaç ülke hariç dünyadaki hemen hemen bütün ülkelerce onaylanmış olan Çocuk Hakları Sözleşmesi¹⁶ ise her çocuğun eğitim hakkı bulunduğunu ve bu hakkın aşamalar halinde de olsa fırsat eşitliği temelinde sağlanması gerektiğini belirtmektedir (m. 28). İlköğretim herkes için zorunlu ve parasız, yükseköğretim yetenekleri doğrultusunda herkese açık olmalıdır. 29. madde ise eğitimin hedefleri doğrultusunda devletlere yol göstermektedir.

Sözleşmenin 32. maddesi çocukların ekonomik sömürüye karşı korunma hakkını düzenlemektedir. 32. madde uyarınca, taraf devletler, çocuğun, eğitimine zarar verecek, sağlığını veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal gelişimini olumsuz yönde etkileyecek bir işte çalıştırılmaya karşı korunma hakkını kabul ederler ve bu amaçla şu önlemleri alırlar:

a) İşe kabul için bir ya da birden çok asgari yaş sınırı tespit ederler;

14 Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi Türkiye tarafından 1985 yılında onaylanmıştır.

15 Sözleşme, taraf devletlerdeki açık ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılması amacının ötesine geçmekte, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamda hem hukuken hem de fiilen kadın-erkek eşitliğinin gerçekleştirilmesi amacıyla yönelmektedir. Eş deyişle Sözleşme açık ve örtülü ayrımcılığı birlikte ele almakta, cinsiyet temelli tüm ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılmasına çalışmaktadır. Bu bağlamda Sözleşme, taraf devletleri, ayrımcı uygulamaları hızla ortadan kaldırmak için geçici olarak özel önlemler almaya, eş deyişle olumlu ayrımcı uygulamalara yöneltmektedir. Bu nedenle Sözleşme pek çok kişi tarafından “Uluslararası Kadın Hakları Bildirgesi” olarak da tanımlanmaktadır. Sözleşmeye ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Altan ve diğerleri, 2009

16 Çocuk Hakları Sözleşmesi Türkiye tarafından 1985 yılında onaylanmıştır.

- b) Çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin uygun düzenlemeleri yaparlar;
- c) Bu maddenin etkili biçimde uygulanmasını sağlamak için ceza veya başka uygun yaptırımlar öngörürler.

Çocukların medeni, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını gerek barış gerekse de savaş ve çatışma zamanlarında güvence altına almak üzere hazırlanan Sözleşme, hem çok kısa bir zamanda gördüğü evrensel kabul, hem de geniş kapsamı nedeniyle, benzersiz bir uluslararası hukuk kaynağıdır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1993 yılında kabul ettiği Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar¹⁷ belgesinde¹⁸ ise engellilerin topluma eşit katılımı için bazı önkoşullardan söz edilmektedir¹⁹ (Karataş, 2002b: 45). Ayrıca söz konusu normların etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak üzere bir de izleme mekanizması kurulmuştur. Ancak bu belgenin de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Engelli Hakları Bildirgesi gibi hukuksal bağlayıcılıktan yoksun bir metin olduğu ifade edilmelidir.

Standart Kurallar belgesine göre bir önkoşul olarak devletler; toplumdaki tüm kişi ve kesimleri bilinçlendirmeli, milli eğitim programlarının her yönüyle tam katılım ve eşitlik prensibini yansıtır olmasını temin etmelidir (Kural 1), etkin tıbbi bakım imkânlarını teminat altına almalı (Kural 2), engellilerin kendi kendine yeterliliklerini ve fonksiyonelliklerini optimum seviyeye çıkarmaları için en geniş kapsamıyla rehabilitasyon hizmetlerini şart koşmalı (Kural 3), engellilerin kendi başlarına yaşayabilme kapasitelerini artırmak ve haklarını kullanabilmelerini temin için yardım servislerini geliştirmeli, fırsat eşitliğini sağlamak açısından engellilerin ihtiyaç duyabileceği yardımcı alet ve teçhizatları ulaşılabilir kılmalıdır²⁰.

Eşit katılım için hedef alanlar arasında ise eğitim de sayılmış, engellilerin olağan yapılar içinde verilen eğitime herkesle birlikte ve fırsat eşitliği temelinde katılımının sağlanmasına ilişkin hedefler açıklanmıştır. Engellilerin eğitim hakkını düzenleyen altıncı

17 İnsan hakları alanında 'standart kurallar' deyimini, özellikle güçsüz ve korumasız durumdaki kişilerin korunarak ve güçlendirilerek haklardan yararlanırlar hale getirilmesini sağlamaya yönelik olarak geliştirilen ilkesel normları ifade eder" (Çağlar, 2009, s.33).

18 Standart Kurallar, "Eşit katılım için ön koşullar", "eşit katılım için hedef alanlar", "yürütme önlemleri" ve "izleme mekanizması" başlıklı dört bölümden oluşmaktadır.

19 1982 yılında BM Genel Kurulu'nda, engelliliğin bir insan hakları meselesi olduğu kabul edilmiş ve Engelliler İçin Dünya Eylem Programı (World Programme of Action Concerning Disabled Persons) hazırlanmıştır. Bu programda engellilerle ilgili oluşturulacak politikalar üç başlık altında toplanmıştır. Bunlar Önleme (Prevention); Rehabilitasyon (Rehabilitation) ve Fırsat Eşitliğidir (Equalization of opportunities). Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar belgesi ise Engelliler İçin Dünya Eylem Programı'nı (World Programme of Action Concerning Disabled Persons) özetlemekte ve engelli bireylerin "aynı hakları kullanıp, aynı yükümlülükleri ifa edebilmesini" temin açısından ülkelere yol gösterilmektedir (ozida.gov.tr; Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi Genel Yorum No. 5).

20 Orijinal metinde sadece bir başlık verilerek uzun bir biçimde açıklanan kurallar, çalışmamızın kapsamı açısından tarafımızca kısaca özetlenerek aktarılmıştır. Bu nedenle eksikliklerinin bulunması doğaldır.

maddeye göre devletler, engelli çocuklar, gençler ve yetişkinler için, kaynaştırılmış ortamlarda ilk, orta ve yüksekokul seviyelerinde eğitimde fırsat eşitliği ilkesini kabul etmelidir. Bu şekilde bir yaklaşımın gerçekleştirilmesi için ise devletler, öğretmenlerinin yetkinliklerini arttıracak bir eğitim görmelerini sağlamalı ve engelli bireylerin, diğer öğrencilerle aynı eğitim seviyesine getirilmesine yönelik desteğin sağlanmasını güvence altına almalıdır. Örneğin, işitme engelli çocuklar söz konusu olduğunda, işaret dili bu çocuklara öğretilen ayrı bir dil olarak kabul edilmeli ve toplumun tamamı bu dilin önemini benimsemelidir (ozida.gov.tr).

Engelli bireylerin yaşam standartlarını yükseltmek ve çalışma koşullarını iyileştirmek temel hedefi ile hazırlanan Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme²¹ ise engellilerin eğitim hakkı açısından çağdaş bir anlayışı yansıtmaktadır ve uluslararası anlamda büyük bir kazanım olarak nitelendirilebilir. Görüşmelerine 2002 yılında başlanılan ve 13 Aralık 2006 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda oylanmaksızın kabul edilen Sözleşme 30 Mart 2007 tarihinde imzaya açılmıştır²².

Sözleşme uluslararası hukuk tarihindeki en kısa sürede görüşülerek kabul edilen sözleşme olmuş ve imzaya açıldıktan sonra birkaç gün içinde, Türkiye dâhil birçok ülke tarafından imzalanmıştır. Fakat Türkiye'nin Sözleşmeyi çok hızlı bir biçimde imzalaması dışında da konuya yaklaşım açısından farklı bir tutum takındığını söylemek mümkündür. Zira çoğu insan hakları belgesi açısından gözlenen "geride kalma" ve "gecikmeli bir biçimde onaylama" politikası yerine ülkemizin belki de ilk kez bu Sözleşme'nin hazırlanması sürecine etkin olarak katıldığı görülmüştür. Türkiye Sözleşmenin hazırlanmasına ilişkin görüşmelerde, engellilerin insan haklarından tam ve eşit olarak yararlanabilmesini, engellilere yönelik ayrımcılığa son verilmesini ve engellilere yaşamın her alanında eşit katılım olanağı sunulmasını savunmuş, bu doğrultuda, Sözleşme görüşmelerinin bir an önce sonuçlandırılmasını desteklemiştir.

50 maddeden oluşan Sözleşme, genel ilkeler, genel yükümlülükler, eğitim, sağlık, çalışma ve istihdam, siyasi ve kamusal yaşama katılım gibi çeşitli başlıklar altında engellilerin haklarını ve taraf devletlerin yükümlülüklerini düzenlemektedir.

Sözleşmenin "genel ilkeler" bölümünde ele alınan ilkeler şöyle sıralanmıştır:

- İnsani onur ve kendi tercihlerini yapma özgürlüğü de dâhil olmak üzere bireysel özerklik ve bağımsızlığa saygı

21 Engelliler kavramı orijinal metindeki "persons with disabilities" in karşılığı olarak kullanılmıştır. Çalışmamızda da ülkemizdeki resmi çeviride bu şekilde yer verildiği için "engelliler" kavramı değiştirilmeden kullanılacaktır.

22 Bildirgeler ve standart kurallar gibi belgeler hukuksal açıdan bağlayıcılığa sahip değildir. Bu anlamda İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar gibi belgeler sadece temennileri ifade eden metinler olarak kabul edilmelidir. Diğer yandan bu metinler insanlığın ortak amaç ve değerlerini dile getirmesi bakımından şüphesiz bir moral değer taşır ve ulusal düzenlemeler içinde önemli bir ilham kaynağı oluşturur. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ise yukarıda zikredilen diğer metinlerden farklı bir biçimde uluslararası andlaşma niteliği ile gereği gibi imzalandıkları ve onaylandıkları takdirde hukuksal bağlayıcılığa sahiptir.

- Ayrımcılık yapmama (istihdam, eğitim, sağlık, rehabilitasyon hizmeti ve adalet sisteminden yararlanma gibi alanlarda)
- Toplumsal yaşama tam ve etkin katılım
- Farklılığa saygı ve engelli bireylerin insanlığın ve insan çeşitliliğinin bir parçası olarak kabul edilmesi
- Fırsat eşitliği
- Erişilebilirlik (binalardan hizmetlere, bilişim ve iletişim teknolojilerine kadar, engellilerin her alanda erişim olanaklarına kavuşturulması)
- Erkek ve kadınlar arasında eşitlik
- Engelli çocukların gelişen yetilerine saygı ve kimliklerini koruma haklarına saygı

Aslında eşit davranma ilkesi ve ayrımcılık yasağı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Birliği mevzuatı, Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşme ve tavsiye kararları gibi pek çok uluslararası belgede ve çeşitli biçimlerde ele alınarak düzenlenmiştir. Ancak engellilere yönelik ayrımcılık yasağı konusunda en ileri belge salt doğrudan ayrımcılık değil, ayrımcılığın tüm biçimlerini kapsayan bir tanım yapan ve bunları kavramsallaştırarak yasaklayan Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'dir.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Tanımlar başlıklı 2. maddesi'ne göre "Engelliliğe dayalı ayrımcılık siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlamayı kapsamaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dâhil her türlü ayrımcılığı kapsar".

Genel Yükümlülüklerin ele alındığı 4. maddesinde ise taraf devletlerin herhangi bir ayrımcılığa izin vermeksizin tüm engellilerin insan hak ve temel özgürlüklerinin eksiksiz olarak yaşama geçirilmesini sağlamak ve engellilerin hak ve özgürlüklerini güçlendirmekle yükümlü olduğunu belirtmiştir. Bu amaç doğrultusunda taraf devletlerin Sözleşme'de tanınan hakların uygulanması, yürürlükte bulunan ve ayrımcılık teşkil eden yasalar, düzenlemeler, gelenekler ve uygulamaların ise değiştirilmesi veya ortadan kaldırılması için gerekli tüm yasal, idari ve diğer tedbirleri alması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca kişiler, örgütler veya özel teşebbüslerin engelliliğe dayalı ayrımcı uygulamalarını engellemek de bir devlet yükümlülüğü olarak ele alınmıştır.

Sözleşme'yle, engellilerin haklarını diğerleriyle birlikte eşit temelde kullanabilmelerine hizmet edecek "evrensel tasarım"²³ ve "makul uyumlaştırma" kavramları tanımlanmıştır (m.2), makul uyumlaştırmanın yapılmaması ayrımcılık olarak değerlendirilmiştir (m.5)²⁴. Bu anlamda örneğin engelli bir öğrenci için eğitim sistemi içinde sınavlarda gerekli düzenlemelerin yapılmaması, görme engelli bir öğrenci için okuyucu temin edilmemesi ya da eğitim veya sınav materyallerinin Braille ile basılmaması, okula giriş/erişimle ilgili fiziksel düzenlemelerin yapılmaması ve benzerlerini makul düzenlemelerin yokluğu ayrımcılığı olarak kabul edilmelidir.

Ayrıca Sözleşme, taraf devletlere, engellilerin kamu binalarına ulaşımı ve toplu taşıma araçlarını kullanabilmelerini kolaylaştırma yükümlülüğü de getirmektedir (m.9). Toplumda engellilere karşı oluşmuş olumsuz önyargılarla mücadele edilmesi istenmektedir (m.8).

Sözleşme Giriş bölümünde, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve uluslararası insan hakları sözleşmeleri ile tanınan hak ve özgürlüklere herhangi bir ayrımcılığa uğramaksızın herkesin sahip olduğunu belirtmiş, bir kişinin engelli olduğu için ayrımcılığa maruz kalmasının insanlık onuru ve değerinin de ihlal edilmesi anlamına geldiğini kabul etmiştir. Bu anlamda Sözleşme yeni bir hak öngörmekten ziyade var olan uluslararası insan hakları ve temel haklar sözleşmelerinin herkes gibi engelliler için de uygulanabilir ve yararlanılabilir hale getirilmesini amaçlamaktadır. Esasen diğer insan hakları belgeleri de engelli bireylere yeni haklar vermekten ziyade, haklarını kullanılabilir duruma getirilmelerine yönelik çabalar biçiminde nitelendirilebilir. Bu nedenle uluslararası insan hakları belgelerinde genel olarak, engellilere yönelik ayrımcılığın, eğitim ve diğer haklar üzerindeki olumsuz etkisi ısrarla vurgulanmış, ayrımcılığın önlenmesi ve ortadan kaldırılması, devlet yükümlülüğü olarak ifade edilmiştir²⁵ (Çağlar, 2009: 407).

21. Yüzyılın ilk insan hakları belgesi olan Sözleşme, önemli bir yaklaşım değişikliği de getirmektedir²⁶. Zira Sözleşme ile engelli bireylerin hakları yasal olarak teslim edil-

23 Sözleşme'nin ikinci maddesinde evrensel tasarım "ürünlerin, çevrenin, programların ve hizmetlerin özel bir ek tasarıma veya düzenlemeye gerek duyulmaksızın, mümkün olduğunca herkes tarafından kullanılabilir şekilde tasarlanması" olarak tanımlanmıştır.

24 Ülkemizin 21.02.2003 tarih, 2507 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 2003-5224 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile resmen katıldığı Ayrımcılıkla Mücadele Eylem Programı çerçevesinde de 2000/78/EC sayılı Direktifin 5. maddesi; "engellilerle ilgili olarak eşit muamele ilkesine uygun davranabilmeyi temin edilebilirle maksadıyla gereken makul yardım sağlanır" denmektedir. Burada kullanılan "makul yardım" kavramı, Sözleşmedeki "makul düzenleme" kavramına benzer bir içerikte tanımlanmıştır (Aksoy, 2010).

25 Sözleşme'nin uygulanmasını denetlemek üzere 12 kişiden oluşacak "Engelli Hakları Komitesi" kurulması öngörülmüştür. Sözleşmeye ek olarak kabul edilen 18 maddelik İletişime Dair Seçmeli Protokol ise Engelli Hakları Komitesi'ne kişisel başvuru hakkı ve Komiteye inceleme yetkisi tanımaktadır. Protokole göre, bireyler, bireylerden oluşan gruplar ya da onlar adına üçüncü kişiler, Sözleşmede yer alan haklardan birinin ihlali sonucu mağdur olduğu iddiası ile iç hukuk yolları tüketildikten sonra Komite'ye kişisel başvuruda bulunabilir.

26 Sözü edilen yaklaşım değişikliğine ilişkin ayrıntılı bilgi için Bkz. Gülmez, 2009, s.99-106.

mekte ve toplumsal katkıları tanınmaktadır. Mevcut engelin toplumdaki önyargılar ve bariyerler olduğunun ise altı çizilmektedir. Bu anlamda Sözleşmenin engellileri yardıma muhtaç insanlar olarak değil, insan haklarının eşit özneleri olarak ele aldığı, bu yönüyle de bir sosyal yardım ve hayırseverlik metni olmaktan ziyade temel bir insan hakları metni niteliği kazandığı söylenilebilir.

Sözleşmenin eğitim hakkını düzenleyen 24. maddesine göre taraf devletler, eğitim hakkının fırsat eşitliği temelinde ve ayrımcılık yapılmaksızın sağlanması için eğitim sisteminin “bütünleştirici bir şekilde” her seviyede engellileri içine almasını ve ömür boyu öğrenim imkânı sağlama yükümlülüğünü üstlenir. Sözü edilen 24. maddenin tüm paragraflarında, engellilerin bütünleştirici eğitim (inclusive education) anlayışına uygun olarak eğitim görmeleri gereği vurgulanmıştır. Bütünleştirici eğitim, bir ilke, bir yöntem ya da felsefe olmanın ötesinde, engelliler için “hak” olarak kabul edilmiştir. Eğitim sistemi içinde engellilerin yetersizliği olmayan yaşatlarından ayrılmaksızın eğitim görmelerinin sağlanması, devletlerin yükümlülüğü olarak ifade edilmiştir (Çağlar, 2009: 409).

Engelli bireyin toplumun içinde herkesle birlikte ve toplumsal yaşamın tüm alanlarında (ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve kamusal) aktif olarak yer alması eş deyişle topluma dâhil olabilmesi için eğitim sürecindeki engelli bireyin yetersizlikleri ile kabul edilip, toplumdaki diğer kişilere sağlanan hizmet, hak, sorumluluklar ve fırsatların engelli bireylere de sağlanması gereklidir. Kaynaştırma, bütünleştirme ve birlikte eğitim kavramları da “normalleştirme” olarak adlandırılan bu ilkenin savunduğu görüşlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Aile Eğitim Rehberi Görme Özürlüler, Anonim, 2008: 22).

Bütünleştirme ilkesine göre, engelli bireyler toplumun bir parçasıdır ve topluma dâhil olabilmeleri için sosyal hayata da entegre olabilmeleri gereklidir (Aile Eğitim Rehberi Görme Özürlüler, 2008: 23). Birlikte eğitim, engelli öğrencilerin, normal akranlarıyla birlikte normal sınıflarda eğitim almasıdır (Vural ve Yıkış, 2008, s.142). Kaynaştırma eğitimi ise özel yetişmiş personelin, özel destekleriyle, engelli bireyin normal sınıflarda eğitimini değişik zamanlı olarak sürdürmesi anlamına gelmektedir. Bu açıdan engelli bir öğrencinin normal sınıfta akranlarıyla birlikte eğitim görmesi “birlikte eğitim” anlamına gelmekle birlikte sadece bu duruma dayanarak bir kaynaştırma uygulamasından söz edilemez. Kaynaştırmadan söz edilebilmesi için, özel personel, özel düzenlemeler ve destek hizmetlerinin de bulunması gerekir (Aile Eğitim Rehberi Görme Özürlüler, 2008: 23; Ataman, 2007, s.17).

Karma, bütünleştirilmiş, kaynaştırılmış eğitim ortamları, nasıl adlandırsak adlandırılmı engelli çocukların engelli olmayan akranlarıyla birlikte eğitim görmelerini sağlayacak düzenlemelerin yararı bilinmektedir. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komisi-

tesi de engelli bireylerin en iyi eğitimi genel eğitime dâhil edilerek alabileceğini ifade etmektedir (Uyar, 2006: 164). Ancak bu yararların engelli olmayan bireyler açısından da söz konusu olduğu unutulmamalıdır. Örneğin engelli olmayan bireyler, erken yaşlardan itibaren engelli bireylerle bir arada olarak önyargılardan arınabilir ve engellilerle birlikte yaşamayı daha kolay öğrenebilirler (Altan, 2008: 201). Bu nedenle engelli çocuklar mümkün olan en yüksek düzeyde genel eğitim sistemi içinde eğitim almalı, bunun için genel eğitim sistemi içinde engelli bireylerin ihtiyaçlarına göre makul düzenlemeler²⁷ yapılmalıdır. Özel eğitim alanında da, özel gereksinimi olan bireylerin gereksinim duydukları hizmetleri, yaşlıları ve ailesi ile en fazla birlikte olabileceği ortamlarda (“en az kısıtlayıcı ortam”) alması genel bir ilke olarak benimsenmektedir. Bu doğrultuda engelli bireylerin genel eğitim okullarının genel eğitim sınıflarına yerleştirilmesi ve gereksinimlerinin bu ortamlarda karşılanması uygulaması giderek yaygınlık kazanmaktadır. Gereksinim duyulan konuşma terapisi, psikolojik hizmetler, sosyal çalışmalar, özel donanımlı ulaşım araçları ile gerekli mimari düzenlemeler gibi “makul düzenlemeler” olarak nitelendirilebilecek çalışmalar ise destek hizmetleri olarak kabul edilmekte engelli bireylerin özel eğitim hizmetlerinden etkin yararlanabilmesi açısından gerekli görülmektedir (Eripek ve diğerleri, 2008: 4).

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nden başlayarak diğer sözleşmelerle devam ettirilen “parasız ve zorunluluk” unsurunun eğitim hakkının özü olarak kabul edilmesine benzer biçimde, Sözleşmede bütünleştirici eğitim, engellilerin eğitim hakkının özünde var olan bir nitelik olarak kabul edilmiştir. Diğer sözleşmelerden farklı olarak, zorunlu ve parasız eğitim hakkının süresi, ilköğretimin yanı sıra orta eğitim öğretimini de kapsayacak şekilde uzatılmış, engellilere meslek edinmelerini sağlayıcı yönde eğitimle yaşam boyu eğitim verilmesi konusunda devletlerin gerekli tedbirleri almaları istenmiştir. Zira sürekli vurguladığımız gibi engelli bireylerin mümkün olduğunca bağımsızlaştırılmasında ve toplumsal yaşamın tüm alanlarına katılabilecek düzeyde gelişmelerinin sağlanmasında, eğitim önemli bir role sahiptir. Sözleşme, eğitim hakkının kullanılabilmesinde önemli rol oynayan diğer haklara da yer vermiştir. Ayrımcılık yasağı ve eşitlik hakkı, bağımsız yaşama hakkı, her türlü erişimin sağlanması, topluma tam ve etkin katılıma ilişkin hükümleriyle, eğitim hakkının kullanılabilir duruma getirilmesini sağlayacak güvencelere yer vermiştir (Çağlar, 2009: 409-410).

5. EĞİTİM HAKKININ ULUSAL DAYANAKLARI

Anayasa’nın 10. maddesinde “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir” denilmektedir. Madde metninde açıkça sayılmamakla birlikte engelliler de “ve benzeri

27 Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Tanımlar başlıklı 2. maddesi ne göre “makul düzenleme” “engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeleri ifade eder”.

sebepler” ifadesi ile koruma kapsamına alınmaktadır (Gülmez, 2009: 671).

Engelliler Kanunu'nun genel esaslarının ortaya konulduğu 3. maddesi ise “Engelliler aleyhine ayrımcılık yapılamaz; ayrımcılıkla mücadele engellilere yönelik politikaların temel esasıdır” demekte ve ayrımcılık konusuna özel bir vurgu yaparak devlete engellilere yönelik ayrımcılık ile mücadele etme görevi yüklemektedir.

Engelliler Kanunu'nun 41. maddesi ile değiştirilen 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun²⁸ 122inci maddesine göre;

“Kişiler arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yaparak;

- a) Bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya bir hizmetin icrasını veya hizmetten yararlanılmasını engelleyen veya kişinin işe alınmasını veya alınmamasını yukarıda sayılan hallerden birine bağlayan,
- b) Besin maddelerini vermeyen veya kamuya arz edilmiş bir hizmeti yapmayı reddeden,
- c) Kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını engelleyen, Kimse hakkında altı aydan bir yıla kadar hapis veya adlî para cezası verilir” demektedir.

Engelli bireyler ile vücut bütünlüğü tam ve sağlam olanlar arasında yapılabilecek dayanaksız ve keyfi ayırımların önüne geçilmesini amaçlayan bu düzenleme ile ayrımcılıkla mücadele temelinde ciddi yaptırımlar getirildiği görülmektedir.

Ancak ayrımcı düşünce ve davranışların bazen doğrudan, çoğu zaman ise dolaylı olarak karşımıza çıktığı, hukuki eşitliği güvence altına alan düzenlemeler yolu ile ancak doğrudan ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılabilceği, dolaylı ayrımcılığın ortadan kaldırılması için ise ayrımcılığı ortaya koyan değer yargılarının değiştirilmesi doğrultusunda kamuoyunun oluşturulması gerektiği unutulmamalıdır (Şişman vd., 2011: 54-55).

Diğer yandan deneyimler göstermiştir ki, engellilere korku ve acıma yüklü bakış, önyargıların bir sonucudur. Örneğin uygun tedavi, eğitim ve rehabilitasyon yöntemlerinin uygulanması halinde kendileri ya da toplum açısından hiçbir şekilde tehlikeli olmayan zihinsel engelliler, diğer engelli gruplarıyla birlikte toplumsal yaşamın zenginliği ve rengi olarak düşünülmelidir. Bu nedenlerle, fırsat verildiğinde engellilerin de toplumsal yaşamın her alanına katkıda bulunabileceği algısının yerleştirilebilmesi

28 Yayımlandığı Resmi Gazete 12.10.2004/25611.

için toplumun bilgilendirilmesi, engellilerin hak ve özgürlük sahibi bireyler olduğu konusunda farkındalık yaratılması gerekmektedir (Çağlar, 2009: 48). Bu temel düşünceden hareketle Engelliler Kanunu ile 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda değişiklik yapılmış ve yapılacak yayınlarda “kadınlara, güçsüzlere, engellilere ve çocuklara karşı şiddetin ve ayrımcılığın teşvik edilmemesi” gerektiğini düzenlemiştir. Ancak tüm bu olumlu düzenleme ve gelişmelere rağmen engellilere yönelik toplumsal duyarlılığı arttıracak yeni çabaların desteklenmesine ihtiyaç olduğu kesindir. Birleşmiş Milletlerin Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar belgesi de, devletlerin engelliler ve engellilerle ilgili politikalarına ilişkin bilgilendirme kampanyaları başlatması ve desteklemesi gerektiğini belirtir. Belgeye göre devletlerce yapılacak ya da desteklenecek bu kampanyalarda, engellilerin diğer insanlarla aynı haklara ve yükümlülüklerle sahip olduklarının ve de toplumsal hayata tam katılımlarına engel olan tüm engelleri ortadan kaldıracak kararların alınması gerektiği mesajı verilmelidir (Şişman vd., 2011: 55-56).

Anayasamızın eğitim ve öğrenim hakkının esaslarını belirten 42. maddesi, kapsamı kanunla belirlenecek bir eğitim ve öğrenim hakkından kimsenin yoksun bırakılmayacağını öngörmektedir. İfadenin kendisi negatif olmasına rağmen, hüküm eğitim ve öğrenimden yararlanmayı herkes için garanti altına almıştır. Bu anlamda eğitim ve öğretim hakkı pozitif bir hak olarak düzenlenmiştir. Nitekim maddenin beşinci fıkrasında ilköğretimin zorunlu ve devlet okullarında parasız olduğu belirtilmiştir (İnsan Hakları, 2006: 13). Ayrıca “Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır” denilerek, engellilerin özel ve temel eğitim gereksinimlerinin karşılanması hususu kamusal bir yükümlülük olarak düzenlenmiştir (Altan, 2008: 198).

Engelliler Kanunu'nun eğitim ve öğretim başlıklı 15. maddesi de “Hiçbir gerekçeyle engellilerin eğitim alması engellenemez. Engelli çocuklara, gençlere ve yetişkinlere, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, bütünleştirilmiş ortamlarda ve engelli olmayanlarla eşit eğitim imkânı sağlanır” demektedir. Bu hüküm uyarınca engelli bireyler, toplumsal yaşama tam katılımlarının sağlanması amacıyla eğitim ve öğretim imkânlarından yararlandırılmalıdır (Şişman, 2012b: 184).

Engelli Bireylere Uygulanacak Destek Eğitim Programları ve Eğitim Giderlerinin Karşılmasına Dair Yönetmelik²⁹ gereğince sosyal güvencesi olsun ya da olmasın özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde verilen destek hizmetlerinden yararlanması uygun görülen tüm engelli bireylerin özel eğitim giderlerinin her yıl Maliye Bakanlığı'nca belirlenen kısmı Milli Eğitim Bakanlığı'nca karşılanmaktadır.

29 Yayımlandığı Resmî Gazete 09.07.2009 /27283.

6. SONUÇ

Eğitim bir haktır. Ancak engelliler çoğu zaman eğitim imkânlarından yoksun bırakılmakta ve toplum dışına itilmektedir.

Dünyada 0-14 yaş arasında tahminen 93 ila 150 milyon arasında engelli çocuk bulunuyor. Yetişkinlerde olduğu gibi bu çocukların da birçoğu temel eğitim süreçlerinin dışında ve bu durum büyük ölçüde günlük yaşamda karşılaştıkları engellerden kaynaklanıyor (World Report on Disability, 2011: 205). Türkiye Özürlüler Araştırması'nın (2002) verilerine göre, genel nüfusun %12,9'u okuma yazma bilmezken, engellilerde bu oran 3 kat daha fazla (%36,3) çıkıyor. İlkokul ve öncesi eğitim düzeyine sahip engellilerin oranı %84,2. Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması'na (2010) göre ise örneklem grubundaki engellilerin %70'i eğitim alanında bir ayrımcılık algılıyor ve kendisinin de bir gün ayrımcı bir uygulama ile karşılaşacağını tahmin ediyor, %51'i bu alanda bir ayrımcı deneyim yaşadığını belirtiyor. Bir başka çalışmaya göre ise hiç okula gitmemiş veya ilköğretimi terk etmiş çocukların %18,1'i engelli olması-sağlık sorunları yaşaması nedeniyle eğitim sisteminin dışında bulunuyor.

Oysa Anayasamızın eğitim ve öğrenim hakkının esaslarını belirten 42. maddesi, kapsamı kanunla belirlenecek bir eğitim ve öğrenim hakkından kimsenin yoksun bırakılmayacağını öngörmektedir. İlköğretim zorunlu ve devlet okullarında parasız olmalıdır. Ayrıca "Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır" denilerek, engellilerin özel ve temel eğitim gereksinimlerinin karşılanması hususu kamusal bir yükümlülük olarak düzenlenmiştir.

Engelliler Kanununun eğitim ve öğretim başlıklı 15. maddesi de "Hiçbir gerekçeyle engellilerin eğitim alması engellenemez. Engelli çocuklara, gençlere ve yetişkinlere, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, bütünleştirilmiş ortamlarda ve engelli olmayanlarla eşit eğitim imkânı sağlanır" demektedir.

Diğer yandan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde eğitim, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin her birey için "hak" olarak tanımlanmıştır. Yine Türkiye'nin tarafı olduğu önemli sayıda Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi Sözleşmesi, eğitim hakkını güvence altına almaktadır.

Bu belgelerden bir kısmı eğitim hakkını herkes için düzenlerken, bir kısmı engelliler bakımından eğitim hakkından eşit şekilde yararlanmayı güvence altına almayı amaçlamaktadır.

Bazı hükümler genel olarak eğitim hakkını düzenlerken, diğerleri ilköğretim, ortaöğretim ve teknik ve mesleki eğitim bakımından hakkın kapsamını belirlemektedir.

Ancak tüm bu uluslararası belgelerin ortak belirlediği noktalar şunlardır. İlköğretim zorunludur ve devletler tarafından parasız olarak sağlanmalıdır. Orta eğitimden herkes

yararlanabilmeli, yükseköğrenim yetenekleri ölçüsüne göre herkesin eşit olarak yararlanmasına açık olmalıdır.

İlköğretimin zorunlu olması; ebeveynlerin, vasilerin veya devletin çocuğun ilkokula başlaması ya da başlamaması konusunda bir seçim yapamamaları demektir. Ayrıca verilecek eğitim yeterli kalitede ve çocuğa uygun olmalı, çocuğun bütün diğer haklarının sağlanmasını da teşvik etmelidir. İlköğretimin parasız (ücretsiz) sağlanması yükümlülüğünün içeriği de nettir. İlköğretim çocuk ve ebeveynlerine veya vasilere herhangi bir mali yük getirmemelidir.

Ayrıca özel bir uygulamanın gerekli olduğu hallerde, taraf devletler öngörülen tedbirleri, kaynaklarını azami şekilde kullanarak almalı ve engellilerin haklardan, yetersizliklerden kaynaklanan olumsuzluklar bertaraf edilerek yararlanmalarını sağlamalıdır. Bu amaçla alınacak geçici süreli “özel önlemler” ayrımcılık olarak kabul edilemez.

Bütün eğitim kurumları ve programlar, ayırım gözetmeksizin herkes için erişilebilir olmalıdır. Erişilebilirliğin birbiriyle kesişen üç boyutu mevcuttur:

Ayrımcılık gözetmeme- Eğitim, özellikle risk altındaki gruplar açısından, ayrımcılığın yasaklandığı konuların hiçbirinde ayrımcılık gözetilmeksizin, herkes için hukuken ve fiilen erişilebilir olmalıdır. Fiziksel erişilebilirlik- Eğitim, fiziksel olarak güvenli şekilde erişilebilir olmalı, makul ve uygun bir coğrafi bölgede verilmeli (örneğin mahalli okul) veya modern teknoloji aracılığıyla (örneğin “uzaktan eğitim” programları) erişilebilir olmalıdır. Ekonomik erişilebilirlik- Eğitim bedeli herkes tarafından ödenebilir olmalıdır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde tanınan ve metin içinde ayrıntılı olarak ele alınan hakların sağlanmaması veya yine bu sözleşmelerde belirtilen nedenlere dayalı olarak ayırım gözetilmesi halinde, bir ihlalden bahsetmek ve ulusal mevzuatta ayrıca bir düzenleme olmasa dâhi, böyle bir ihlâl iddiasına dayanarak idari ve yargısal yollara başvurmak mümkündür.

Ancak tüm yasal düzenleme ve uluslararası sözleşmelerin varlığına rağmen engellilere yönelik toplumsal duyarlılığı arttıracak yeni çabaların desteklenmesine ihtiyaç olduğu kesindir. Elbette eğitim hakkının herkes tarafından kullanılabilirliğini sağlama görevi ‘öncelikle’ devletindir.

Engelliler, toplumsal yaşamın zenginliği ve rengidir. Fırsat verildiğinde engellilerin de toplumsal yaşamın her alanına katkıda bulunabileceği algısının yerleştirilebilmesi için toplumun bilgilendirilmesi, engellilerin hak ve özgürlük sahibi bireyler olduğu konusunda farkındalık yaratılması gerekmektedir. Bu nedenle eğitim olanaklarından yoksun bırakmanın da bir ayrımcılık biçimi olduğu unutulmaksızın, eğitim hakkının sağlanmasına ilişkin mücadele alanı genişletilmeli, hakkın nitelik ve kapsamı yanı sıra devlet yükümlülükleri çağın gereksinimlerine uygun biçimde yorumlanmalıdır. Eğitim bir hak olarak tanımlanmalı ve bu alanda devlet yükümlülükleriyle birlikte ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- ACUNER, Selma (1999). Türkiye'de Kadın Erkek Eşitsizliği ve Resmi Kurumsallaşma Süreci, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- AKSOY, Mehmet (2010). "Özürüler Politikası ve AB Ayrımcılıkla Mücadele Programları", http://www.sosyalsiyaset.net/documents/ayrimcilikla_mucadele.htm
Erişim Tarihi: 21.08.2010.
- ALPAGUT, Gülsevil (2004). "4857 sayılı Yasa'da İşverenin Özürlü, Eski Hükümlü ve Terör Mağduru Çalıştırma Zorunluluğu", **Mercek**, Y.9, S.4, Nisan 2004.
- ALTAN, Ömer Zühtü (2008). **Sosyal Politika**, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayını, Eskişehir.
- ALTAN, Ömer Zühtü ve diğerleri (2009). **Uluslararası Çalışma Normları**. (Ed. Yener ŞİŞMAN) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayını.
- Aile Eğitim Rehberi Görme Özürlüler** (2008). Özürlüler İdaresi Başkanlığı Aile Eğitim Serisi:1, Ankara.
- ATAMAN, Ayşegül (2007). "Özürlüler Kanununun Yükseköğretim Kurumlarına Yansımaları ve Üniversitelerden Örnekler", Özürlüler'07 Kongre Sergi ve Sosyal Etkinlikleri "Özel Eğitime Disiplinler Arası Bakış" "Özürlülere İlişkin Hukuki Düzenlemeler" **Kongre Bildirileri Kitabı**, Özürlüler Vakfı, İstanbul.
- Ayrımcılıkla Mücadele Bir Eğitim El Kitabı**, Anonim, (2005). Avrupa Topluluğu Resmi Yayınlar Bürosu, İtalya.
- BOZKURT, Enver (2003). **İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- BOZKURT, Enver (2006). **Uluslararası İnsan Hakları Hukuku**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Bilgilendirme Rehberi**, Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayını.
- BULUT, Nihat (2003). "Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?", **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.52 Sa.2, 2003, ss. 173-195.
- CANARSLAN, Harun ve TEZEL, Dilber (2005). "Trakya Üniversitesi Engelli Çocuklar Merkezindeki Çocuklarda Özürlü Kimlik Kartı Kullanımı", **Toplum ve Sosyal Hizmet**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Bölümü Yayını, C. 16, S.1, Nisan 2005: 45-59.

- CEMALCILAR, Zeynep - GÖKŞEN, Fatoş - ÇELİK, Çetin (2012). İlköğretimde Okulu Terke Neden Olan Demografik, Sosyal ve Çevresel Faktörlerin Belirlenmesi Çalışması, **TÜBİTAK Projesi Raporu** (Proje No: 108K222), İstanbul.
- ÇAĞLAR, Selda (2009). **Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri**, Beta Yayınları, İstanbul.
- DEDEOĞLU, Saniye (2009). "Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye'de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı", **Çalışma ve Toplum**, 2009/2, s.41-54.
- DİNÇKOL, Bihterin (2005). "Kadın Erkek Eşitliği İçin Pozitif Ayrımcılık", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:4, Sayı:8, Güz 2005/2, ss.101-117.
- DURAL, Ahmet Baran ve ZEYREKLİ, Sedef (2008). "Sosyal Devletin Eğitim İşlevi", **Üniversite ve Toplum**, Haziran 2008, Cilt 8, Sayı 2.
- ERİPEK, Süleyman ve diğerleri (2008). **Özel Eğitim** (Ed. ERİPEK Süleyman), Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- FENDOĞLU, Hasan T. (2007). **Milenyum Türkiye'sinde İnsan Hakları ve AB Konusundaki Açılımlar (Anayasal ve Yasal Değişiklikler)**, T.C Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı Yayınları No. 6, Ankara.
- GÜL, İdil Işıl (2009). "Eğitime Erişim: Eğitimde Ayrımcılık Yasağı ve Fırsat Eşitliği", Eğitim Hakkı ve Eğitimde Haklar - Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri Işığında Ulusal Mevzuatın Değerlendirilmesi (Der. Işık Tüzün) **Eğitim Reformu Girişimi**, İstanbul, s.17-100.
- GÜLMEZ, Mesut (2009). **İnsan Hakları ve Avrupa Birliği Hukukunda Ayrımcılığın Kaldırılması ve Türkiye**, Belediye-İş Sendikası AB'ye Sosyal Uyum Dizisi, Ankara.
- GÜLMEZ, Mesut (2010). "İnsan Haklarında Ayrımcılık Yasaklı Eşitlik İlkesi: Aykırı Düşünceler", **Çalışma ve Toplum**, 2010/2, ss.217-266.
- İnsan Hakları (2006). **İnsan Hakları: Temel Bilgiler, Koruma Mekanizmaları, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları**, 1. Baskı, Ankara.
- İNSEL, Ahmet (2009). "Fırsat Eşitliği Değil, Eşitlik!", **Radikal İki**, 15.2.2009.
- KARATAŞ, Kasım (2002a). "Özürli'lere Yönelik Ayrımcılık ve Ayrımcılıkla Savaşım", **Ufuk Ötesi Bilim Dergisi**, C.2, S.1, Mayıs 2002.

- KARATAŞ, Kasım (2002b). "Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları", **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**, C.2, S.2, Kasım 2002, ss.43-55.
- KARATAŞ, Kasım ve GÖKÇEARSLAN ÇİFÇİ, Elif (2010). "Türkiye'de Engelli Kadın Olmak: Deneyimler ve Çözüm Önerileri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 10, Sayı 13.
- KILIÇ, Elife Doğan ve TANMAN, Serkan (2009). "İlköğretim Okullarında Eğitimde Fırsat Eşitsizliği", **Üniversite ve Toplum**, Haziran 2009, Cilt 9, Sayı 2.
- KORKUT, Levent (2009). **Ayrımcılık Karşıtı Hukuk**, İnsan Hakları Gündemi Derneği, Ankara.
- Sakatlar İçin Ulusal Eylem Planı** (1993). Ç.S.G.B. Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu, Ankara.
- ÖLÇEN, Maksule ve ÖLÇEN, Ali Nejat (1991). **Özürlüler Hukuku**, Zihinsel Yetersiz Çocukları Yetiştirme ve Koruma Vakfı Yayın No: 1, Ankara.
- ÖZTAN, Ece (2004). "Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Politikaları ve Olumlu Ayrımcılık", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 59 (1).
- Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması** (2010), Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA), Ankara.
- POLAT, Serdar (2009). **Türkiye'de Eğitim Politikalarının Fırsat Eşitsizliği Üzerindeki Etkileri**, DPT-Uzmanlık Tezleri, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.
- SART Z., Hande ve diğerleri (2004), "Türkiye Kaynaştırma Eğitiminde Nerede?: Eğitimciye Öneriler", **XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı**, 6-9 Temmuz 2004 İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.
- ŞİŞMAN, Yener ve diğerleri (2011). Özürlülerin Çalışma Yaşamına Katılma Gereği ve Türkiye'de Bu Bağlamda Uygulanan Sosyal Politikaların Genel Bir Değerlendirmesi -Kota Yönteminin Uygulanmasına İlişkin Bir Eskişehir Örneği-, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- ŞİŞMAN, Yener (2012a). "Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **ÖZİDA**, 2011/2.
- ŞİŞMAN, Yener (2012b). "Türkiye'de Özürlülere Yönelik Yasal Düzenlemeler", **Sosyal Siyaset Konferansları**, 2011/1.
- TANÖR, Bülent (1978). **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, May Yayınları, İstanbul.

TEZCAN, Mahmut (1991). Eğitim Sosyolojisi, 6. Basım, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara.

Türkiye Özürlüler Araştırması (2002). Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara.

Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu (2010). Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosu'na ve Konsey'e Sunulan Bildirim, Genişleme Stratejisi ve Başlıca Zorluklar 2010-2011 (Komisyon Çalışma Dokümanı), Brüksel.

UYAR, Lema (2006). Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, **Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi**, 1981-2006.

ÜNAL Şeref (1997). **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara.

VURAL, Murat ve YIKMIŞ, Ahmet (2008). "Kaynaştırma Sınıfı Öğretmenlerinin Öğretimin Uyarlanmasına İlişkin Yaptıkları Çalışmaların Belirlenmesi", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.8, S.2, Aralık 2008.

WINTER, Jerry Alan (Çev. Mehmet ERGÜN) (2004). "Toplumsal Bir Sorun Çözümleyici Olarak Özürlü Hakları Hareketinin Gelişimi (The Development of The Disability Rights Movement As a Social Problem Solver)", **Özveri Dergisi**, C.1, S.2, <http://www.ozida.gov.tr> Erişim Tarihi: 09.04.2009.

World Report on Disability (2011). World Health Organization (WHO).

Yerel Yönetimler İçin Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler Teknik El Kitabı (2010). Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Ankara.

YURTTAGÜLER, Laden (2007). "**Eğitim Hakkı: Uygunluk ve Ulaşılabilirlik**", Üniversite Gençliği ve Sosyal Haklar Raporu, s.138-145. Toplum Gönüllüleri Vakfı ve İstanbul Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Birimi.

Yükseköğretimde Yeniden Yapılanma: 66 Soruda Bologna Süreci Uygulamaları (2010). Yükseköğretim Kurulu, Ankara.

<http://www.canaktan.org/politika/refah-devleti/ozellikler.htm> **Erişim Tarihi: 11.07.2011.**

<http://www.ozida.gov.tr> **Erişim Tarihi: 21.05.2010;** Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi Genel Yorum No. 5.

<http://www.amnesty.org.tr/ai/node/1781> **Erişim Tarihi: 05.02.2013.**